

FILOZOFIJA POVIJESTI JULIJA MAKANCA

PAVO BARIŠIĆ

(*Institut za filozofiju
Sveučilišta u Zagrebu*)

UDK 101 (457.13) »501«
Izvorni znanstveni članak
Prilijen: 21. XI. 1992.

1.

U svojem pismu baki Milki (etc.) 4. travnja 1943. godine zabilježio je tada tek imenovani izvanredni profesor filozofije povijesti i sociologije na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskoga sveučilišta Julije Makanec slijedeće riječi: »Srdačno Vam se zahvaljujem na čestitci. Ovaj put zbilja imate na čemu čestitati: ovim se imenovanjem izpunio moj životni san.«¹ Na njegovu žalost, međutim, i na veliku štetu za hrvatsku filozofiju taj »životni san« nije dugo potrajao. Nakon samo nekoliko plodnih mjeseci predavanja i pisanja o filozofiji povijesti taj se san rastvorio u ratnom košmaru konkretnih povijesnih i političkih zbivanja i bespuća kada je u listopadu iste godine imenovan Ministrom narodne prosvjete. U pismu istoj toj baki Milki 13. listopada 1943. godine već se naslućuje tragični završetak njegova životnoga sna. Zahvaljujući na novom imenovanju on kaže: »Eto vidite, što me zapalo. Postati pod današnjim prilikama članom vlade sigurno nije razlog, da čovjek bude sretan! Prilike su strahovite i u političkom i uobče organizatornom pogledu, a svakom pojedincu preostaje samo to, da učini koliko mu slabe sile dozvoljavaju, a ostalo ostavi Božjoj volji i odluci.«

I ako pođemo od drevne mudroslovne spoznaje da u povijesti ništa nije slučajno, onda bi prema takvoj logici morali prihvatiti nužnim onu i onakvu sudbinu kakva je zahvatila pojedinca Julija Makanca i hrvatski narod. Makanec je svojim filozofijskopovijesnim pristupom potpuno osvijestio hrvatsku povijest kao tisućljetnu kalvariju u borbi za opstanak i državnost. Tako je on svoje

¹ Za uvid u sačuvanu korespondenciju Julija Makanca kao i mnoštvo podataka o njegovu životu, koje su autoru ljubazno omogućili, valja zahvaliti njegovoj unuci Marini Makanec Zaninović i sinu Branimiru Makancu.

predavanje, održano 1935. u Bjelovaru povodom proslave stogodišnjice Hrvatskog preporoda, zaključio riječima: »Makar s koje točke gledišta promatrali hrvatsku poviest, jedno iz nje proizlazi sasvim sigurno: Hrvati nikada nisu bili tiesto, iz kojega bi svatko mogao mijesiti pogaču, kako bi htio. Hrvatski put je kroz tisuću godina bio put pregaranja i borbe pod najtežim okolnostima. To je bio križni put. Moralo se na tom putu desiti, da se po koji put i poklekne pod teretom, ali hrvatski je narod uvijek smogao ponovno moralnu snagu da se uzpravi i teški teret ponese dalje prema dalekoj i neznanoj zori podpune slobode. Taj je put na mnogo mjesta poprskan krvlju, to je put, kojim je išao Matija Gubec, seljački kralj, Petar Zrinski i Krsto Frankopan, Eugen Kvaternik i Stjepan Radić. To je naš tisućgodišnji put časti i odpora. To je put, kojim kao sablastna povorka idu legije naših mučenika s razbijenim lobanjama, razporenim grudima i polomljenim rebrima. Skrenuti s toga puta značilo bi pljunuti na rane mučeničke, značilo bi učiniti bezsmislenima najuzvišenije patnje najboljih Hrvata.«² Deset godina kasnije povorci hrvatskih mučenika pridružio se i sam Julije Makanec.

Međutim, činjenica je da ipak sve nije moralo biti tako kako je bilo, da niti Makanec niti hrvatski narod nisu morali stradati onako kako su stradali. No povijest ima posla samo s onim što je bilo - i to je nužnost.

2.

U razdoblju svoje predavačke djelatnosti na Mudroslovnom fakultetu Makanec je držao predavanja iz filozofije povijesti. Sadržaj toga što je predavao i istodobno pripremao za tisak ostao je dugo vremena daleko od očiju javnosti. Rukopis pod naslovom »Uvod u filozofiju poviesti. 13 predavanja« sačuvan je, unatoč konfiskaciji ostavštine Julija Makanca 1945. godine, zahvaljujući brizi njegove supruge kojoj je tekst povjeren sa strahopoštovanjem. Sada kada se i pred očima širokoga čitateljstva iznosi sadržaj ovoga prikrivanog djela,³ valja se osvrnuti i na veoma osebujni životopis prešućenog autora. U ovom kontekstu valja to učiniti ne samo poradi toga da se zaboravu otme uspomena na jednu osobu, o kojoj se ne može naći u enciklopedijskim izdanjima Leksikografskoga zavoda i sličnim priručnicima niti riječi, nego da se ukaže na sudbinu hrvatskoga intelektualca koji otpočetka svjesno ulazi u tragičnu borbu za hrvatsku samostalnost i filozofijski reflektira tu problematiku i na filozofijskopravnom kao i na filozofijskopovijesnom planu u mnoštvu svojih članaka i knjiga.

² Hrvatski vidici, Zagreb 1944, str. 36-37

³ Knjiga će uskoro biti objavljena u izdanju Hrvatske sveučilišne naklade.

Julije Makanec rođen je 19. rujna 1904. u Sarajevu kao najstariji sin u obitelji Alfreda pl. Makanca (1879-1945) (nećak Milana Makanca) i majke Marije (rođ. Dlstuš). Pučku školu polazio je u Stocu i Sanskom Mostu, a gimnaziju u Osijeku i Bihaću, gdje je 1922. položio ispit zrelosti. Filozofiju je studirao na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 1922. do 1926. gdje je pohađao kolegije kod profesora Gavre Manojlovića, Vladimira Dvornikovića, Alberta Bazale, Ferde Šišića, Ramira Bujasa, Đure Arnolda, Vjekoslava Ratkovića, Stjepana Matičevića, Stj. Tropscha, Gustava Šamšalovića, Rešetara, Grubera, Skoka, Boranića i Fanceva iz filozofije i germanistike.

Apsolvirao je studij 1926. godine, a 31. listopada 1927. godine doktorirao je na istom fakultetu s temom »Psiholozijska analiza i karakteristika umjetničkog doživljaja«. Disertacija je tiskana pod naslovom »Estetski doživljaj« u časopisu »Savremenik« 1928.

Godine 1927. stupio je na nastavničku dužnost u Petrinji. Nakon toga radi na gimnaziji u Koprivnici 1929-31.

Godine 1931. položio je u Zagrebu profesorski ispit iz teorije spoznaje, logike, psihologije i povijesti filozofije kao glavnog, a pedagogije, etike i estetike kao sporednog predmeta kod profesora: Stjepana Ivšića, Franje Mandića, Petra Ratkovića, Alberta Bazale i Franje Mandića. Kao domaći sastav obradio je temu: »O duhovnoznanstvenoj psihologiji«, a za pismeni ispit pisao je rad: »Aristotelova filozofija i historijsko značenje njezino«.

Kao profesor premješten je 1932. godine po kazni u realnu gimnaziju u Leskovcu, a zatim u Bjelovar 1933.-34. Potom je 1936. godine premješten u realnu gimnaziju u Virovitici, a zatim slijede premještaji u gimnazije Knjaževac 1937-38, Karlovac 1939. te napokon odlukom Hrvatske Banske vlasti 11. siječnja 1940. ponovno je postavljen na gimnaziju u Bjelovaru. Tu je imenovan ravnateljem gimnazije u Bjelovaru, a zatim i gradonačelnikom. Sudjelovao je u organiziranju i vodstvu bjelovarskoga ustanka te već 8. travnja 1941. proglasio u Bjelovaru uskrsnuće hrvatske države.

Godine 1942. pozvan je u Zagreb i u Zapovjedništvu Ustaške mladeži preuzeo dužnost pročelnika za duhovni odgoj. Na tom je mjestu ostao do ožujka 1943. godine, kada je imenovan izvanrednim profesorom na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu. Od 13. listopada 1943. Makanec je ministar narodne prosvjete.

Krajem svibnja 1945. godine u Austriji, gdje se zatekao s ostalim članovima Vlade, biva izručen te na skupnom suđenju 6. lipnja 1945. biva zajedno s ostalima osuđen na smrt i strijeljan vjerojatno dan nakon suđenja 7. lipnja (to se ne zna pouzdano). Do danas nije poznato mjesto gdje je ubijen i pokopan.

Makanec je mnogostran pisac ali je filozofija glavno područje njegova djelovanja. S toga područja objavljeni su mu slijedeće rasprave:

- »Estetski doživljaj« (Savremenik 1928, br. 4-5, 6, 8-9)
- »Jaspersova filozofija današnjice« (Hrvatska revija, 1935. br. 5 i 6)
- »Hegel i Spengler« (Hrvatska revija 1937. br. 7 i 8)
- »Ličnost u današnjem svietu« (Hrvatsko Kolo 1938)
- »Filozofija i sviet« (Hrvatska Revija 1942. br. 1)
- »Starčević i Strossmayer na saboru 1861« (Hrvatska Revija, 1935. br. 9)
- »O tragediji i kultu Zrinskih i Frankopana« (Hrvatska Revija 1937. broj 5)
- »Razmišljanja o hrvatskom preporodu« (Hrvatska Revija 1938, br. 5)

i knjige

- »Marksistička filozofija prirode« (1938)
- »O podrijetlu i smislu države« (1939)
- »Razvoj državne misli od Platona do Hegela« (1943),

a s političkoga područja objavljene su mu rasprave

- »Duša pokreta« (Hrvatska Smotra, 1942. br. 10)
- »Odgoj vođa ustaške mladeži« (Plava Revija, 1943. br. III/1-2)
- »Ustaške vrline« (1942)
- »Veličina i propast hrvatskog kraljevstva« (1942)
- »Politički sustavi« (1943)
- »Veliko razkršće« (1943)
- »Priručnik za državno-političku nastavu« (1943)
- »Entwicklung des kroatischen Nationalismus« (1944)
- »Hrvatski vidici« (1944).

Na području beletristike objavio je nekoliko novela:

- »Profesor na ljetovanju« (Savremenik, 1927. br. 9-10)
- »Smrt u Malagi« (Hrvatska Smotra 1936. br. 9-10)

kao i aktovke

- »Filidina gostba« (Spremnost 1942)
- »Zrinski u Sigetu« (Spremnost 1942).

3.

Tekst predavanja nosi naslov »Uvod u filozofiju poviesti. 13 predavanja«. Rukopis ima ukupno 256 stranica autorovom rukom pisanog teksta - koje odgovaraju otprilike tipkanim karticama teksta. Usporedbom s drugim Makančevim tekstovima pokazuje se da je riječ o čistopisu pripremljenom za

tisak - dakle o drugoj korigiranoj verziji teksta. Tek na nekoliko mjesta autor je naknadno unio pojedine ispravke.

Tekst je podijeljen u trinaest poglavlja označenih rimskim brojevima. Peto je poglavlje vjerojatno negdje objavljeno, budući da nosi autorovom rukom pridodan naslov: »Razmatranje o poviestnim zakonima«. Šesto je poglavlje objavljeno u »Spremnosti« 1944. godine i naslovljeno je: »Nietzscheova filozofija poviesti«.

U tekstu koji slijedi izložit ćemo u kratkim crtama osnovne teze Makančeve filozofije povijesti prema rukopisu predavanja.

U prvom poglavlju autor određuje pojam filozofije povijesti kao filozofijske discipline: »U filozofiji poviesti poviest postaje predmetom filozofijskoga razmišljanja. Izraz poviest je dvoznačan: on znači s jedne strane poviest kao znanost ili nauku, a s druge poviest kao objektivno zbivanje. Prema tome ima i filozofija poviesti dva zadatka. S jedne strane ona mora izpitati temeljne pretpostavke poviestne znanosti, mora ocieniti njenu vrijednost i njen smisao unutar cjelokupnoga sustava znanstvene spoznaje i taj je njen dio logičko-spoznaj-noteoretske prirode, u rješavanju toga zadatka ona se očituje kao kritika poviestnoga uma, a njeno je središnje pitanje ovo: kako je poviest kao objektivna znanost uobće moguća? S druge je strane filozofija poviesti upravljena na samo objektivno poviestno zbivanje kao takvo: ona hoće da izpita, kakve vrijednosti i koji konačni smisao to zbivanje u sebi krije i da li ono uobće imade nekoga smisla. Taj je zadatak metafizičke prirode.«

»Uzevši u obzir oba ta zadatka mi možemo filozofiju poviesti najbolje definirati ovako: filozofija poviesti je filozofijska disciplina, koja izpituje pojam i smisao poviestne spoznaje i poviestnoga zbivanja.«

Prije upuštanja u podrobnija razmatranja problematike filozofije povijesti Makanec određuje sam pojam filozofije i pojam povijesti. Pritom polazi od općenite definicije: »Filozofija je znanost o cjelini zazbilnosti.« Metafizika je upravo filozofijska disciplina u kojoj se najbolje iskazuje takva tendencija filozofije. U suvremenoj filozofiji Makanec naglašuje da filozofija u prvom redu promatra najviše i apsolutne ideje i norme na kojima se temelje kulturotvorni akti i naziva ih vrijednostima. Upravo filozofiju koja proučava temeljne uvjete kulture naziva filozofijom vrijednosti: »Po tom shvaćanju predmetom filozofije ne može biti ono što je vrijednostno indiferentno niti ono, što je puka neoblikovana sadržajnost, nego su njen predmet oblici spoznaje, oblici ćudorednoga života, oblici umjetnosti, oblici religije i t. d. A oblik po ovom shvaćanju nije ništa drugo nego vrijednost, i to absolutna vrijednost, kojoj pripada obće važenje. Filozofija oblika prema tome je u svojoj biti filozofija vrijednosti.«

Za Makanca središnji problem filozofije predstavljaju upravo apsolutne vrijednosti, odnosno one vrijednosti u kojima se iskazuje unutrašnji odnos prema kulturi. Takve apsolutne vrijednosti on raščlanjuje u četiri skupine: sfera

religije, čudoredno-politička sfera, sfera znanosti i sfera umjetnosti. U području religije kao središnja vrijednost uzima se »svetost kao ono obilježje duševnosti, koju ovu dovodi u najveću blizinu prema Božanstvu«. Za čudoredno-politički krug središnja je vrijednost osjećaj obveznosti pojedinca prema cjelinama u koje je uklopljen (čast, moć, sloboda, odgovornost, zakonitost, pravednost). Znanost spada u teoretsku sferu za koju je središnja vrijednost logička istina. Napokon se u sferi umjetnosti i estetskoga promatranja postavlja pojam ljepote kao središnja vrijednost, a osjećaji kojima se doživljuju predmeti u toj sferi: ljubko, uzvišeno, potresno, tragično, komično i t.d. Mkanec smatra da je filozofiji povijesti blisko područje istraživanja upravo komparativni nauk o vrijednostima, naime »kako se pojedine vrijednosti i vrijednostne strukture odnose jedne prema drugima, kako se suprotstavljaju jedne drugima i kako se izmiruju jedne s drugima«.

U trećem poglavlju Mkanec iznosi obilježja znanstvenoga promatranja povijesti i izlaže sadržajne razlike između povijesnih i prirodnoznanstvenih pojmova. Za povijesno je istraživanje karakteristično da je »upravljeno na ono, što je jedanputno, osebujno i individualno, na ono, što se jednom dogodilo i više se ne ponavlja«.

U tom sklopu Mkanec polazi od pretpostavke da se povijest može zasnovati kao znanost tek na principu apsolutnoga važenja određenoga sustava vrijednosti. Prirodne znanosti temelje svoju znanstvenost na teoretskoj vrijednosti, a znanstvenost povijesti počiva na mnogo široj osnovi, naime ona traži »priznanje apsolutnoga važenja čitavoga sustava vrijednosti, na kojima se temelji kultura«. »Taj sustav vrijednota bio bi onda za povijest ona čvrsta točka, na koju bi se u oblikovanju svoga gradiva oslanjala i prema kojoj bi se ravnala.«

»Sustav vrijednota, kojemu priznajemo apsolutno važenje možemo označiti kao naš ideal. Bez ideala u tom smislu nemoguća je bilo kakva kulturna djelatnost, a ne samo objektivno povijesno istraživanje. Zato s pravom veli Alois Riehl: »Ako nema nad sobom ideala, čovjek u duhovnom smislu te rieči ne može uzpravno hodati«. Vrijednosti, od kojih se taj ideal sastoji »odkrivaju se i kao zvijezde one malo po malo s napredkom kulture dolaze u vidokrug čovjekov«. Preko vrijednosti naša empirijska zbilja dolazi u dodir s transcendentnošću i svo naše kulturno stvaranje prema tome dobiva svoju legitimaciju od transcendentnosti.«

Iako navodi da je Kantova spoznajna teorija zasnovana na matematičkoj prirodnoj znanosti, a njegov pojam znanosti toliko sužen da se povijesti ne može priznati znanstvenost, budući da povijest pojedinačno ne spoznaje kao primjer općega, Mkanec ga uzima kao utemeljitelja filozofije kulture i time začetnika moderne povijesne znanosti. Naime, Kant je istraživao smisao najviših kulturnih dobara kao što su znanost, umjetnost, čudorednost, pravo, država i religija i tim svojim istraživanjima omogućio sljedbenicima da na isti način na koji je

Kritika čistoga uma fundirala prirodnu znanost pitanjem: »Kako je prirodna znanost uobće moguća?« utemelje i povijesnu znanost pitanjem: »Kako je poviestna znanost uobće moguća?«

Peto poglavlje nosi naknadno umetnut naslov »Razmatranje o poviestnim zakonima« i raščlanjeno je u sedam manjih arapskim brojevima označenih cjelina. Polazeći od Windelbandove formulacije razlike između prirodnih znanosti i povijesti, naime od postavke da »prirodne znanosti teže za utvrđivanjem zakona, a poviestne za ocrtavanjem likova«, tu je Makanec razmotrio argumentaciju Paula Bartha o pitanju da li postoje povijesni zakoni ili ne. Kritički se odnoseći prema Barthovu prirodoznanstvenom gledištu s kojega je on u svojem djelu *Filozofija povijesti kao sociologija* razvio određene zakonitosti u koncepciji povijesti, Makanec je zaključio da je Barth sin epohe političkoga individualizma izražene u liberalnoj demokraciji: »U klasičnom razdoblju liberalne demokracije vladao je neograničeni razvojni optimizam, i taj tobožnji Barthov empirijom utvrđeni poviestni razvojni zakon zapravo nije ništa drugo nego projekcija liberalno-individualističkog naprednjačkog optimizma na plohu poviestnoga zbivanja. Poviestni fenomeni kao što su to boljševička revolucija u Rusiji ili nacionalističke revolucije u glavnim središtima Europe dokazuju, da se tu o nekom poviestnom zakonu ne može govoriti.«

Šesto je poglavlje objavljeno na naslovnoj stranici lista »Spremnost« 1944. godine pod naslovom »Nietzscheova filozofija poviesti«. Tu se razmatra pitanje da li je poviest čovjeku potrebna ili nije na osnovi Nietzscheove rasprave »O koristi i šteti poviestne nauke po život« (*Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*).

Sedmo poglavlje donosi analizu logike poviestne spoznaje.

U osmom poglavlju riječ je o povezanosti kulture i ljudskoga djelovanja. Na prirodno se zbivanje mogu primijeniti vrjednute logičke i estetske, dok je sasvim drukčije s povijesnim zbivanjem kao zbivanjem koje se rađa iz ljudske volje na koje se primjenjuju etičke kategorije i ocjene: »Objekti poviesti jesu djelatnosti koje su upravljene na ostvarivanje ili uništavanje značajnih kulturnih vrjednata u najširem smislu te rieči.«

»Sve ono, što određenom objektu doprinosi spoznajni akt, nazvat ćemo oblikom ili pojmom, a ono, što je obliku svojstveno, dok ga spoznavanje još nije dotaklo dok je on još pojmovno nezahvaćen dakle dok još uobće nije zapravo postao objekt u pravom značenju te rieči - nazvat ćemo sadržajem. Obća logika iztražuje prema tome čiste oblike spoznaje uobće i čisti sadržaj spoznaje uobće. Logika poviesti iztraživat će prema tome s jedne strane oblike poviestne spoznaje, a s druge strane obće karakteristike od oblika još neobuhvaćenog poviestnog substrata, dakle poviestni material... Prema tome možemo logiku poviesti definirati kao nauku o metodološkim kategorijama poviestne spoznaje.

Logika poviesti zapravo i nije ništa drugo nego samoosvještenje historijskoga uma kao autonomne spoznajne instancije.«

Deveto poglavlje donosi razmatranje o povijesnoj metodi. Makanec određuje kao cilj povijesne spoznaje poimanje vrijednosno naglašenih osobnosti u određenoj povijesnoj cjelini kojoj pripadaju, polazeći pritom od postavke da je povijesna metoda upravo određena tim postavljenim ciljem, s jedne strane, te gradivom i njegovim osobitostima, s druge strane. Tu se dakle zabacuje stari model metodičkoga monizma, »ideal jedne jedinstvene univerzalne metode, koja bi se dala primieniti na sve predmete spoznaje bez izuzetka. Taj je ideal stajao u savezu s uvjerenjem, da postoji jedan jedinstveni praisvor svieta, da je sviet u svojoj metafizičkoj suštini jedinstven, da naša spoznaja može u tu suštinu prodrieti te joj zato i može služiti jedna jedinstvena metoda«.

Međutim, nasuprot konceptu univerzalne spoznajne metode koncem 19. i početkom 20. stoljeća filozofija ponovno dolazi do uvida da je ljudsko znanje takva oblička da ne može stati u prirodoznanstvene sheme. Etičko i estetsko znanje ili religiozni doživljaj kao vrjednote ne mogu se poistovjetiti sa spoznajnom metodom primjerenom prirodnoj znanosti. Tu se Makanec poziva na Heinricha Rickerta koji je zapravo izložio »klasičnu fundaciju autonomnoga značenja poviestne spoznaje i posebne njene metodike«. Na takvoj osnovi, suglasno Bernheimovim kategorijama, metoda kojom se obrađuju povijesna zbivanja raščlanjuje se na četiri vrste: heuristika, povijesna kritika, shvaćanje i prikazivanje.

»Pod heuristikom razumievamo traženje gradiva, utvrđivanje i iznalaženje poviestnih činjenica. Heuristika predstavlja početni stupanj poviestno-znanstvenoga oblikovanja. Svi oni analitičari koji su u poviesti htjeli vidjeti tek privjesak prirodnih znanosti uglavnom su se u svojim analizama ograničili na poviestnu heuristiku, jer je heuristika područje indukcije, utvrđivanja i uspoređivanja pri čemu se poviestna i prirodoznanstvena heuristika mogu tu i tamo i podudarati... Zadaća je heuristike bila pronalaženje poviestnoga gradiva iz poviestnih izvora.«

Povijesni se izvori naravno moraju podvrgnuti kritičkoj obradbi koja može biti mehaničko-tehničke prirode, da se nadopune nedostatci koji se pojavljuju u nepotpunim poviestnim činjenicama, ili pak filološka kritika pomoću koje se utvrđuje da li je neki povijesni izvor prav ili apokrifan, »da li on imade za prosuđivanje stanovitoga razdoblja dokumentarnu vriednost ili se radi o nekom podmetnutom spisu...«

Prva dva oblika povijesnoga istraživanja nemaju filozofijskopovijesno značenje nego spadaju u povijesničarsko istraživanje u najužem smislu. Tek kada se radi o povijesnom shvaćanju gdje je važan pojam duhovnoga razumijevanja može se govoriti o filozofijskom značenju povijesti: »Poviestno duhovno razumievanje ide za tim, da svoj predmet iznutra osvietli tako da za naše oko

postane podpuno transparentan... Poviestničar iz tragova, što ih je ostavila prošlost svojom prodornom sposobnošću razumijevanja uspieva rekonstruirati ne samo velike ličnosti nego i čitava poviestna razdoblja u njihovoj životnoj kvintesenciji.« Makanec iznalazi u sklopu duhovnoznanstvenoga razumijevanja i tumačenja povijesnih zbivanja važne probleme za sadržaj filozofije povijesti. Kao primjer navodi se pitanje o vrijednosti motiva i čina: »Da li u poviesti dobro redovno nastaje iz dobra, ili možda može dobro nastati iz zla? Da li u biću poviestne kauzalnosti leži, da uzrok i posljedica moraju biti u vrijednostnom pogledu istovrstni ili ne. Odakle n.pr. nesumnjiva činjenica, da mi u poviestnoj spoznaji moramo negativno ocieniti kod nekog državnika nedostatak realno-političkog smisla bez obzira na to, kako visoko stajala ta ličnost u ljestvici etičkih vrjednota. Jednu veliku i krupnu političku pogriješku ne može u poviestnom smislu izbrisati ni najveća čistoća etičkih motiva, iz kojih je nastala i ta politička pogriješka mora se bez obzira na svoje motive u poviestno-političkom smislu negativno procieniti. Nadalje se susrećemo s važnim pitanjem, kako se iz neizmjernog mnoštva često sitnih i prljavih subjektivnih motiva može shvatiti objektivno veličanstveni i smisleni tok poviesti? Da li u tom toku dolaze do izražaja i neke druge nadređene snage, a ne samo ljudska subjektivnost? Kako može iz kaosa međusobno suprotnih subjektivnosti nastati objektivni kozmos poviestnoga toka?«

Napokon se kao četvrta vrsta razmatra povijesno prikazivanje kao način na koji se u povijesti izlaže gradivo. Povijesna svijest pristupa gradivu sa zahtjevom individualne i osebujne strukturiranosti činjenica, događaja i osobnosti, za nju je svijet prema Schlegelovim riječima »bezdani individualiteta«. Povijesna metoda, s jedne strane, razmatra pojedince u njihovoj samosvojnosti i samobitnosti dok se, na drugoj strani, uzdiže preko pojma nadosobnih individualnih skupina i cjelina do ideje o sveobuhvatnoj cjelini povijesnoga zbivanja, do ideje povijesnoga univerzuma: »U tom poviestnom universumu imade stanoviti broj velikih ličnosti i velikih poviestnih skupina svoje sigurno i utvrđeno mjesto, te tako te ličnosti i skupine ostaju trajnim posjedom povijesne svijesti čovječanstva. I taj veliki poviestni universum uzet kao cjelina opet je jedna golema, za našu spoznaju doduše jedva dohvatljiva individualnost, koja je obasjana svjetlošću naše svijesti i leži obkoljena tamnim horizontima s jedne strane nepoznatoga i neistraživoga početka i podrijetla, a s druge strane isto tako nepoznatoga konca, u kojemu bi se poviestna dinamika imala konačno smiriti.« Osim te individualizirajuće osebujnosti povijesne metode ona također obrađuje i povijesne tipove prema načinu kako ih je postavio Dilthey. Činjenica je da u određenim povijesnim tipovima ima nešto što ih nadilazi i ostaje trajnom vrjednotom, a to upravo pokazuje da se u povijesnom zbivanju očituje i nešto nadpovijesno, da se u prolaznome iskazuje i ono vječno.

U jedanaestom poglavlju riječ je o načinu na koji se individualizirajuća povijesna metoda modificira prema naravi pojedinih kulturnih područja koje

istražuje, a to su primjerice povijest filozofije, povijest umjetnosti, povijest država, povijest religija, povijest narodnoga gospodarstva i sl. »Pitanje je naime, da li sva ta područja sačinjavaju jedno organsko jedinstvo i da li ona u svojim razvojnim linijama pokazuju takve paralelizme, da ih možemo u poviestnom prikazivanju povezati u jednom jedinstvenom poviestnom sliedu. Ovakva universalna poviest, koja bi sva kulturna područja htjela povezati u jednu jedinstvenu razvojnu cjelinu, morala bi riešiti i pitanje subordinacije tih područja, jer ako ona u svojoj cjelini imaju sačinjavati stanoviti organski sustav s točno određenom razvojnom linijom, onda jedno od njih mora imati vodeće mjesto i vodeću ulogu. Ako među pojedinim kulturnim područjima nema odnosa subordinacije nego među njima vlada koordinacija, međusobna ravnopravnost i samostalnost, onda će biti nemoguće shvatiti ih kao jednu sustavnu cjelinu s jednom određenom poviestnom linijom i onda se universalna jedinstvena sveobuhvatna poviest mora raspasti na poviesti pojedinih područja, od kojih svako ima svoju posebnu razvojnu liniju dakle na političku poviest, na religioznu poviest, na poviest umjetnosti, poviest filozofije i t.d.«

Makanec u tom kontekstu nastoji pomnije prikazati osebnost povijesne spoznaje u pojedinim kulturnim područjima, svodeći u osnovi njihovu različnost na slijedeća ishodišta: za političku je povijest ishodište upravo političko stanje ili povijesna konstelacija svijeta i njegova dijela koji istražuje povijesna svijest, povijest umjetnosti ima za ishodišnu točku doživljajni svijet umjetnika ili ideju umjetničkoga djela dok je ishodište povijesti filozofije određeni filozofijski problem i njegova sadržajna dinamika.

Kao poseban problem filozofije povijesti pojavljuje se pitanje povijesnoga ocjenjivanja, naime pitanje prava povijesničara da određene povijesne činjenice pozitivno ili negativno ocjenjuje. Tu Makanec priziva autoritet Heinricha Rikerta s postavkom da povijesničar ima samo pravo povijesne događaje stavljati u odnos prema vrijednostima, a da zapravo nema pravo sam ocjenjivati povijesna zbivanja: »To znači, da priznanje objektivnih absolutnih vrijednosti omogućuje poviestničaru selekciju poviestnoga materiala t.j. omogućuje mu, da iz nepreglednoga niza događaja po objektivnim principima probire one, koji su poviestno bitni, ali on sam se ne smije prema njima postaviti u položaj sudca, koji ih osuđuje ili hvali. Gdje god imamo posla s vrijednostnim ocjenjivanjem poviestnih činjenica tamo smo već poviestnu spoznaju proželi filozofijskim elementima, jer se filozofijska funkcija na eminentan način očituje baš u zauzimanju stava prema vrijednostima i njihovu ostvarivanju.«

Razlikuje se povijesno ocjenjivanje od filozofijskoga ocjenjivanja. Povijesnim se ocjenjivanjem, kojim se utvrđuje povijesna znatnost neke osobe ili zbivanja, određuje kvantitativna mjera kulturnoga događaja. Povijesnim se ocjenjivanjem ne razmatra pitanje da li je određeni povijesni razvoj djelo nužnosti ili ljudske slobode. Povijest polazi od realnosti određenih čina i događaja, dok

filozofija i metafizika pitaju za pretpostavke povijesnoga kozmosa. Upravo tu Makanec nastoji povući granicu između pukoga historizma i filozofije povijesti. Historizam polazi od pojma povijesne znanosti kao osnovne vrijednosne kategorije povijesnoga zbivanja. Konzekvencija je takvoga pristupa povijesti da se gubi mogućnost sadržajnoga rasuđivanja, ocjenjivanja i vrjednovanja događaja te se kao pozitivno ocjenjuje sve što je imalo povijesnoga uspjeha: »Za historizam poviestna afirmacija ujedno predstavlja i vrijednostnu legitimaciju.«

»Povjestničar ne želi rješavati pitanje, da li u poviesti postoji napredak ili ne, jer bi ga to pitanje zaplelo u filozofijske antinomije i poteškoće, kojih se on u svom radu želi riješiti... Ako napredak ima značiti tek obogaćenje i proširenje kulture, onda amerikanizam prema helenstvu znači svakako napredak, ali ako on ima značiti uzpon u ljestvici vrjednota bez obzira na horizontalnu proširenost, onda suvremena Amerika prema Periklovoj Ateni svakako znači vrlo osjetljiv pad.«

U dvanaestom poglavlju izlaže se naučavanje o poviestnim vrijednostima. Pred to naučavanje Makanec postavlja tri osnovna zadatka. Prvo se postavlja pitanje povezanosti kulturnih vrijednosti i apsolutnih vrijednosti na kojima se temelje - riječ je o problemima važenja, budući da se tu pita o podrijetlu kulturnih vrjednota i njihovu pravu na etičko obvezivanje. »Drugi je važni zadatak izpitati, kako i na koji način nam kulturne vrjednote omogućuju oblikovanje poviestnoga gradiva i uobće znanstveni prodor u poviestni svijet. Tim izpitivanjem upoznajemo učin kulturnih vrjednota za poviestnu spoznaju. Treći je zadatak upoznati kulturne vrjednote po njihovim međusobnim srodnostima i suprotnostima, upoznati principe njihova oblikovanja. Tim izpitivanjem rješavamo strukturne probleme kulturnih vrjednota.«

Logički osnovi povijesne spoznaje za Makanca su fenomeni apsolutnoga važenja koje filozofija istražuje u svim područjima kulture. Prvo se uzima vrijednost *istine* kao fundamentalna vrijednost za teoretsko područje znanosti. Pojam istine dakako nadilazi isključivo teoretsku sferu i ulazi također u sferu čudorednosti, umjetnosti kao i religije. Makanec odmah na početku konstatira da pojam istine izmiče svakoj definiciji, budući da je svaka definicija sud, a svaki sud sadržava važenje i vrijednost istine: »istina se dakle nalazi pred sudom, ona ga omogućuje«. Istina kao vrijednost primjerena je u prvom redu logičkim sudovima, a smisljena povezanost sudova i nizova sudova u uređenu cjelinu predstavlja znanost. Pritom Makanec polazi od pretpostavke objektivnoga uma i umne strukturiranosti svijeta, gdje se istina određuje kao vječna i neovisna o ljudskoj spoznaji u obliku znanosti. Tu se pretpostavlja da je istina nešto objektivno što čovjek ne stvara svojom spoznajom nego je nalazi u umnoj strukturi svijeta: »Istina je kao vrijednost vezana za sadržaj naših sudova. Neumorna je aktivnost znanosti upravljena na to, da zbilju pretoči i preoblikuje u sudove, koji obćenito važe, u sudove, koji su istiniti. Njen je ideal, da stvori

golemi sveobuhvatni sustav sudova, u čijim će sadržajima biti obuhvaćena zbilja. Vrijednost istine vezana je za određenu relaciju između sadržaja suda i zbilje, na koju je sud upravljen.«

Jednako kao i istina i pojam ljepote apsolutna je vrijednost koja izmiče racionalnom zahvatu i definiciji. Dok se istina otkriva posredstvom ljudske djelatnosti u sferi znanosti, ljepotu Makanec nalazi i u umjetničkim djelima kao ljudskim tvorevinama isto kao i u osjetilnim predmetima u prirodi: »Ljepota nije nikakvo materialno svojstvo, a ipak je tu: u ljepoti se otkriva prisutnost transcendentnosti u našem empirijskom svijetu.«

Kao treća apsolutna vrijednost na kojoj počiva područje čudorednosti određuje se pojam slobode. Upravo pojam slobode za Makanca je ona fundamentalna kategorija na kojoj se zasniva cjelokupni sustav kulture: »sloboda omogućuje ostvarivanje svih ostalih vrijednosti«. U tom kontekstu upućuje se na Aristotelovo određenje pojma slobode kao specifične ljudske vrijednosti koja je bitno vezana uz pojam čovječnosti uopće: »Iako je čovjek pozvan da u sebi ostvaruje sve kulturne vrijednosti, ipak se mora iztaknuti, da je nama sasvim lako zamisliti, da jedan čovjek nema pravoga zanimanja za teoretsku istinu i da ga njeni problemi nimalo ne muče ili da drugi opet nema nikakva organa za shvaćanje ljepote, pa ipak mi tim ljudima zato ne ćemo osporiti kvalitet čovječtva pa makar i obilježena stanovitim nedostatcima. Čovjeka međutim, na kojega ne bismo mogli primijeniti pojam slobode, kako smo ga gore obilježili ne bismo zapravo mogli uobće smatrati čovjekom.«

Makanec od sfere čudorednosti razdvaja sferu državnoga života koja se temelji na pojmu prava kao fundamentalnoj kulturnoj ustanovi prema kojoj se organizira uređen ljudski život u zajednici. »U sustavu prava imadu se međusobni ljudski odnosi regulirati tako, da se svačiji opravdani probitci zaštite.«

Napokon se za područje religije kao fundamentalna vrijednost određuje pojam svetoga. U tom je pojmu naglašena povezanost čovjeka s transcendentnošću.

Tekst završava zaključkom koji se odnosi samo na apsolutne vrijednosti: »Vidjeli smo, da se kulturne vrijednosti svuda temelje na važenju određenih absolutnih vrijednosti. Kulturne vrijednote dobivaju svoje dostojanstvo i svoje značenje od absolutnih i vječnih vrijednosti, koje su usidrene u transcendentnosti, one i nisu ništa drugo nego nesavršena i prolazna ostvarenja vječnoga u vremenu.«

4.

S obzirom na način izlaganja i izvođenje zaključaka posve je jasno da to ne može biti završetak djela, kako ga je Makanec koncipirao. Zacijelo je to samo dio uvoda u filozofiju povijesti, koji nažalost nikada nije niti dovršen. Međutim,

ako ocjenjujemo značenje ove rasprave i u obliku kako je priređena u rukopisu, onda svakako valja istaknuti nekoliko momenata. Ponajprije valja istaknuti Makančev osebujan stil pisanja i artikuliranja misli. Tekst je pisan, kao i uostalom sva njegova djela, veoma pregledno i jasno, kratkim rečenicama, razgovijetnim i logički povezanim zaključivanjem. Naravno tekst je pisan korijenskim pravopisom, a jezična virtuoznost s kojom autor odijeva svoje duboke filozofske misli i uvide nedvojbeno svjedoči o njegovim literarnim vrlinama. Osobito su snažne njegove usporedbe i metafore kojima slikovito prikazuje i razjašnjuje pojedine sadržaje i probleme. Tekst je pisan hegelovski jednostavno, a zanimljiv je za čitanje i kao literarno djelo, što međutim nikako ne umanjuje čistoću i logičku strukturu izlaganja. KomPLICIRANI filozofski sadržaji iznose se pojednostavljenim riječima, bez praznih filozofskih fraza i učenih stranih riječi. Vinko Nikolić rekao je u svojem predgovoru knjizi Makančevih političkih rasprava koje je uredio i izdao pod naslovom »Hrvatski vidici« 1944. godine slijedeće riječi: »Makanec je jedan od najboljih stilista. Liepe stvari liepo izražava, što je kod nas riedkost, gdje se smatra, da briga za stil pripada samo beletristima. Pri čitanju Makančevih djela čitalac imade užitak istine, ali i ljepote. On ima što reći, ali i zna, kako će reći.«⁴

Nadalje valja spomenuti Makančevu veliku erudiciju i upućenost u literaturu vezanu za filozofiju povijesti, jednako klasičnu literaturu kao i suvremene rasprave tridesetih i četrdesetih godina. Po stilu i načinu mišljenja i izlaganja posve je jasno da Makanec govori iz duha hegelovske filozofije koju je elaborirao i u drugim svojim filozofijskopравnim spisima. Konceptija je Makančeve filozofije povijesti u bitnome određena Hegelovim konceptom svjetske povijesti, ali je on u razmatranju pojedinih pitanja naslonjen na tada dominantne neokantovske rasprave i kategorije, s jedne strane, te diltheyevsku i fenomenološku ideju povijesti, na drugoj strani.

Iz bilježaka i ekscerpata koje je Makanec veoma studiozno vodio na izvorniku uz svako pročitano djelo, naznačivši uz cjelovite citate i broj stranice i izdanje prema kojemu je radio, dade se razabrati da je u vrijeme pisanja svoje filozofije povijesti proučavao slijedeća djela:

Wilhelm Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, Leipzig/Berlin 1922.

Walther Mahnsten Schering, *Wehrphilosophie*, Leipzig 1939.

Hans Heyse, *Idee und Existenz*, Hamburg 1935.

Staatslexikon IV. (5. izdanje Freiburg 1931); Bäumler-Schneider: *Rousseau (1712-1778)*.

Karl Jaspers, *Philosophie der Weltanschauungen*, Berlin 1922.

⁴ Ibid. str. 10.

Rudolf Heinmetz, *Soziologie des Krieges*, Leipzig 1929.

Georg Lasson, *Hegel als Geschichtsphilosoph*, Leipzig 1920.

Rudolf Otto, *Das Heilige*, München 1936.

Friedemann, *Platon und seine Gestalt*, Berlin 1931.

Karl Jaspers, *Nietzsche. Einübung in das Verständnis seines Philosophierens*, Berlin - Leipzig 1936.

Benedetto Croce, *Lebendiges und Totes in Hegels Philosophie*, Heidelberg 1909.

Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes I-II*, München 1920-1922.

Georg Mehlis, *Lehrbuch der Geschichtsphilosophie*, Berlin 1915.

Karl Jaspers, *Die geistige Situation der Zeit*, Berlin/Leipzig 1931.

Sam je Makanec svojom egzistencijom zadirao u dvije sfere - u sferu filozofije kao i u sferu politike. Obilježje je prve, prema njegovim riječima, da se život pojavljuje u svojoj glomaznoj i robustnoj zbilji, što je on svojim životom na koncu i posvjedočio. Jer politička je povijest zapravo »sviet sukoba, trvenja, muka i stradanja, a ne rietko i prolievanja krvi. U tom svijetu važi samo ona misao, samo ona ideja, koja je povezana s energijom volje, politički junak uvijek je u iztaknutom smislu junak volje i djela, njegova veličina očituje se u njegovoj sposobnosti za stvaranjem velikih i opasnih odluka. Njegov intimni život, njegova intimna strahovanja i htjenja ne zanimaju poviest: ona promatra samo onu stranu njegove ličnosti, koja je upravljena na javno djelovanje, a njegova unutrašnjost dolazi samo utoliko u obzir u koliko je s tim djelovanjem u izravnoj ili neizravnoj vezi. Dok je zbilja, o kojoj se radi u poviesti književnosti i filozofiji u neku ruku zbilja izdignuta u neku višu sferu važenja i mašte, dotle je zbilja političke djelatnosti u pravom smislu te rieči krvava zbilja, a poviest prikazuje političkog velikana u pravilu upletena u okrutnu i nepoštenu borbu, pokazuje ga često kao nosioca i žrtvu tragičnih udesa«. I doista, dok je Makanec neumitnim usudom povijesnoga zbivanja postao tragični junak i žrtva u sferi političke djelatnosti, njegova je prava djelatnost u kojoj je želio ostati zapravo filozofija, odnosno djelatnost idealnih svjetova, kako je sam naziva. U toj pak sferi povijest mislitelja kao osobe u njezinoj osjetilnoj i konkretnoj zbiljnosti igra mnogo manju ulogu nego u politici. Sama osoba mislitelja »kao da i sama živi u nekom razriedenom uzduhu, kao da je i sama poprimila karakter neke abstrakcije od abstraktnosti svojih problema. Mi si možemo vrlo lako zamisliti poviest filozofije bez prikaza ličnosti mislilaca, ali politička je poviest nemoguća i nezamisliva bez najtješnje povezanosti s osobnošću političkih velikana«. U tom obzoru svjetova valja danas reafirmirati i djelo Julija Makanca.

FILOZOFIJA POVIJESTI JULIJA MAKANCA

Sažetak

U razdoblju svoje predavačke djelatnosti kao profesor filozofije povijesti i sociologije na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu od travnja do listopada 1943. godine Julije Makanec držao je predavanja iz filozofije povijesti. Sadržaj toga što je predavao i istodobno pripremao za tisak ostao je dugo vremena daleko od očiju javnosti. Tekst nosi naslov »Uvod u filozofiju povijesti. 13 predavanja«. Rukopis ima ukupno 256 stranica. U ovom članku autor izlaže osnovne teze Makančeve filozofije povijesti prema rukopisu predavanja. Po stilu i načinu mišljenja i izlaganja posve je jasno da Makanec govori iz duha hegelovske filozofije koju je elaborirao i u drugim svojim filozofijskopравnim spisima. Konceptija je Makančeve filozofije povijesti u bitnome određena Hegelovim konceptom svjetske povijesti, ali je on u razmatranju pojedinih pitanja naslonjen na tada dominantne neokantovske rasprave i kategorije, s jedne strane, te diltheyevsku i fenomenološku ideju povijesti, na drugoj strani.

GESCHICHTSPHILOSOPHIE VON JULIJE MAKANEC

Zusammenfassung

Zur Zeit seiner Vorlesungstätigkeit als Professor der Geschichtsphilosophie und Soziologie an der Philosophischen Fakultät der Kroatischen Universität in Zagreb vom April bis Oktober 1943 hielt Julije Makanec eine Vorlesungsreihe über die Philosophie der Geschichte. Der Inhalt dessen, was er lehrte und zugleich für die Veröffentlichung vorbereitete, blieb lange Zeit fern von der Öffentlichkeit. Der Text trägt den Titel »Einleitung in die Geschichtsphilosophie. 13 Vorträge«. Das Manuskript hat insgesamt 256 Seiten. In der vorliegenden Abhandlung legt der Verfasser die Grundthesen der Makanecschen Geschichtsphilosophie aufgrund des entdeckten Manuskripts aus. Nach dem Stil und Denkweise spricht Makanec aus dem Geiste der Hegelschen Philosophie, die er auch in seinen anderen rechtsphilosophischen Schriften elaborierte. So ist das Konzept der Makanecschen Geschichtsphilosophie im wesentlichen mit dem Hegelschen Begriff der Weltgeschichte geprägt, aber in der Auslegung der einzelnen Fragen geht Makanec von den damals vorherrschenden neukantianischen Erörterungen und Kategorien einerseits und andererseits von der Diltheyschen und phänomenologischen Idee der Geschichtlichkeit aus.